

Marie Provazníková

NAKRYTÍ GRUP $SO(3)$ A $SO(4)$ SPINOROVÝMI GRUPAMI

Abstrakt

Příspěvek se zabývá jednou z oblastí, kde je možné využít algebry s dělením, konkrétně kvaterniony. Je uvedeno nakrytí grupy $SO(3)$ třírozměrnou sférou, dále nakrytí grupy $SO(4)$.

Klíčová slova

Univerzální nakrytí, kvaternion, spinorová grupa.

1 Úvod

Definice. Zobrazení p nazýváme *univerzální nakrytí* prostoru X , jestliže ke každému bodu $\tilde{x} \in \tilde{X}$ existuje otevřené okolí $\tilde{U}$ takové, že $U = p(\tilde{U})$ je otevřené okolí bodu $x = p(\tilde{x}) \in X$ a zobrazení

$$p/\tilde{U} : \tilde{U} \rightarrow U$$

je homeomorfismus.

Příklad univerzálního nakrytí je nakrytí kružnice X šroubovicí $\tilde{X}$. Zobrazení p je zde ortogonální promítání do roviny kružnice, na každý bod x kružnice se zobrazí nekonečně mnoho bodů šroubovice, vzory tvoří fibr $p^{-1}(x)$. Proto jde o korespondenci " $\infty - 1$ ".

V případě, že prostor X je topologická grupa, vždy existuje univerzální nakrytí

$$p : \tilde{X} \rightarrow X$$

a platí, že $\tilde{X}$ je rovněž grupa a $\pi_1(X) \cong \ker p$.

Tedy

$$1 \longrightarrow \pi_1(X) \longrightarrow \tilde{X} \longrightarrow X \longrightarrow 1$$

je krátká exaktní posloupnost.

Nechť $SO(n)$ značí grupu všech automorfismů vektorového prostoru $\mathbb{R}^n$ zachovávajících skalární součin a orientaci. Je to tedy pro každé $n \in \mathbb{N}$ grupa všech matic A , pro které platí $A^T \cdot A = E_n$ a jejichž determinant $\det A = +1$.

$SO(n)$ je topologická grupa, existuje tedy její univerzální nakrytí

$$p: \widetilde{SO(n)} \longrightarrow SO(n).$$

$$\pi_1(SO(n)) = \mathbb{Z}_2 = \{-1, 1\}$$

$$\pi_1(\widetilde{SO(n)}) = 1$$

Grupu $\widetilde{SO(n)}$ značíme $Spin(n)$ a nazýváme *spinorová grupa*.

2 Nakrytí grup $SO(3)$ a $SO(4)$

2.1 Nakrytí grupy $SO(3)$

Těleso kvaternionů $\mathbb{H}$ můžeme chápat jako 4-rozměrný reálný vektorový prostor se skalárním součinem, tedy čtyřrozměrný euklidovský prostor ($\mathbb{H} \cong \mathbb{R}^4$). Pro $q_1, q_2 \in \mathbb{H}$, $q_1, q_2 \neq 0$ je zobrazení

$$x \mapsto q_1 x q_2, \quad \text{pro } x \in \mathbb{H}$$

podobnost v euklidovském prostoru s koeficientem podobnosti $|q_1| \cdot |q_2|$, a pro $|q_1| \cdot |q_2| = 1$ jde o shodnost. Jestliže toto zobrazení zachovává prvek $x = 1$, tedy platí

$$q_1 \cdot q_2 = 1 \Rightarrow q_2 = q_1^{-1},$$

pak zachovává také trojrozměrný prostor kolmý k 1

$$\{xi + yj + zk\} \cong \mathbb{R}^3.$$

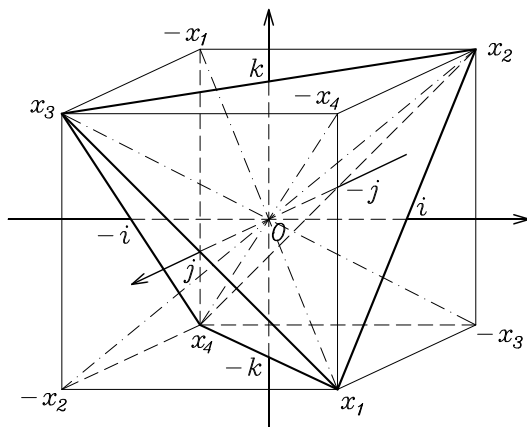
Tato shodnost $[q] : x \mapsto qxq^{-1}$ geometricky odpovídá otočení kolem přímky.

Pak $SO(3)$ značí grupu všech automorfismů vektorového prostoru $\mathbb{H}$ zachovávajících skalární součin, orientaci a jednotku 1, tj. grupu všech přímých shodností. Každý prvek $SO(3)$ má tvar $x \mapsto qxq^{-1}$ pro nějaký kvaternion $q \in \mathbb{H}$, a jde o rotaci kolem přímky. Tato korespondence mezi kvaterniony a rotacemi je " $\infty - 1$ ", poněvadž každý násobek daného kvaternionu q určí stejnou rotaci

$$a \in \mathbb{R}, a \neq 0 : (aq)x(a^{-1}q^{-1}) = qxq^{-1}.$$

Můžeme proto požadovat, aby $|q| = 1$. Množina všech jednotkových kvaternionů je třírozměrná sféra

$$S^3 = \{q \in \mathbb{H}; |q| = 1\}.$$

Zobrazení

$$p : S^3 \longrightarrow SO(3)$$

$$p(q)x = qxq^{-1},$$

které každému jednotkovému kvaternionu přiřadí příslušnou rotaci, je dvojnásobné nakrytí $SO(3)$, neboť

$$\ker p = \{-1, 1\}$$

$$\pi_1(SO(3)) = \{-1, 1\}$$

$$S^3 = Spin(3).$$

2.2 Příklad

Otočení v prostoru kolem přímky $x_1, -x_1$ o úhel $\frac{2}{3}\pi$ (viz. obrázek).

$$\begin{array}{ll} x_2 \mapsto x_3 & \text{tedy } i + j + k \mapsto i - j - k \\ x_3 \mapsto x_4 & i - j - k \mapsto -i - j - k \\ x_4 \mapsto x_2 & -i - j - k \mapsto i + j + k \end{array}$$

Vhodnější je ale použít:

$$\begin{array}{l} i \mapsto -k \\ j \mapsto i \\ k \mapsto -j \end{array}$$

Dostáváme 3 rovnice pro q :

Marie Provazníková

$$\begin{array}{ll}qiq^{-1} = -k & q \in \mathbb{H} \\ qjq^{-1} = i & q = a + bi + cj + dk, \quad a, b, c, d \in \mathbb{R} \\ kqk^{-1} = -j & |q| = 1\end{array}$$

Dosazením za q :

$$\begin{aligned}(a + bi + cj + dk) i (a - bi - cj - dk) &= -k \\(a + bi + cj + dk) j (a - bi - cj - dk) &= i \\(a + bi + cj + dk) k (a - bi - cj - dk) &= -j\end{aligned}$$

roznásobením a úpravou

$$\begin{aligned}(a^2 + b^2 - c^2 - d^2)i + (2ad + 2bc)j + (2bd - 2ac)k &= -k \\(2bc - 2ad)i + (a^2 - b^2 + c^2 - d^2)j + (2ab + 2cd)k &= i \\(2ac + 2bd)i + (2cd - 2ab)j + (a^2 - b^2 - c^2 + d^2)k &= -j.\end{aligned}$$

Porovnáním koeficientů dostáváme:

$$a^2 + b^2 - c^2 - d^2 = 0 \quad (1) \quad 2bc - 2ad = 1 \quad (4)$$

$$2ad + 2bc = 0 \quad (2) \quad a^2 - b^2 + c^2 - d^2 = 0 \quad (5)$$

$$2bd - 2ac = -1 \quad (3) \quad 2ab + 2cd = 0 \quad (6)$$

$$2ac + 2bd = 0 \quad (7)$$

$$2cd - 2ab = -1 \quad (8)$$

$$a^2 - b^2 - c^2 + d^2 = 0 \quad (9)$$

Z rovnic (1), (5) a (9):

$$a^2 = b^2 = c^2 = d^2 \implies |a| = |b| = |c| = |d|.$$

Z ostatních rovnic:

$$ac = -bd = \frac{1}{4}, \quad ad = -bc = -\frac{1}{4}, \quad ab = -cd = \frac{1}{4},$$

proto

$$q_1 = \frac{1}{2} + \frac{1}{2}i + \frac{1}{2}j - \frac{1}{2}k, \quad q_2 = -\frac{1}{2} - \frac{1}{2}i - \frac{1}{2}j + \frac{1}{2}k$$

2.3 Nakrytí grupy $SO(4)$

Nechť $SO(4)$ značí grupu všech automorfismů vektorového prostoru $\mathbb{H}$ zachovávajících skalární součin a orientaci. Budeme definovat epimorfismus:

$$p : S^3 \times S^3 \rightarrow SO(4).$$

Je-li $(a, b) \in S^3 \times S^3$, tj. jsou-li a a b dva jednotkové kvaterniony, definujeme

$$p(a, b)x = ax\bar{b} \quad \text{pro každé } x \in \mathbb{H}.$$

Zřejmě

$$\begin{aligned} p((a_1, b_1)(a_2, b_2))x &= p(a_1a_2, b_1b_2)x = a_1a_2x\overline{b_1b_2} = a_1a_2x\bar{b}_1\bar{b}_2 = \\ &= a_1(a_2x\bar{b}_2)\bar{b}_1 = p(a_1, b_1)(p(a_2, b_2)x), \end{aligned}$$

čímž jsme dokázali, že

$$p((a_1, b_1)(a_2, b_2)) = p(a_1, b_1)f(a_2, b_2)$$

tj. že p je homomorfismus grup.

Nyní je třeba dokázat, že p je epimorfismus. K tomu si stačí uvědomit, že každý prvek z $SO(n)$ je složením konečného počtu souměrností podle nadrovin, v našem případě nejvýše čtyř, musí jich být též sudý počet:

$$x \mapsto q_n q_{n-1} \cdots q_1 \cdot x \cdot \bar{q}_1 \cdots \bar{q}_n \quad \text{pro } q_1, \dots, q_n \in S^3.$$

Stačí tedy ukázat, že každá souměrnost podle nadroviny v $\mathbb{H}$ je obrazem nějakého prvku z $S^3 \times S^3$. Každá souměrnost podle nadroviny ve čtyřrozměrném euklidovském prostoru má tvar

$$x \mapsto -qx\bar{q} \quad \text{pro } q \in S^3.$$

Toto zobrazení můžeme považovat za obraz prvku $[-q, q] \in S^3 \times S^3$. Nejde sice o prvek grupy $SO(4)$, neboť jde o nepřímou shodnost, determinant zobrazení je roven -1 , složením sudého počtu souměrností ale dostáváme prvek $SO(4)$.

Dále je třeba dokázat, že jádro epimorfismu p obsahuje pouze dva prvky a to $(1, 1)$ a $(-1, -1)$. Prvek (a, b) patří do jádra, jestliže

$$\begin{aligned} ax\bar{b} &= x \quad \text{pro každé } x \\ axb^{-1} &= x \\ ax &= xb \quad \Rightarrow a = b = 1 \text{ nebo } a = b = -1 \end{aligned}$$

Marie Provazníková

Potom máme dokázáno, že $p : S^3 \times S^3 \rightarrow SO(4)$ je dvojnásobné nakrytí grupy $SO(4)$ neboť

$$\ker p = \{-1, 1\}$$

$$\pi_1(SO(4)) = \{-1, 1\}$$

$$S^3 \times S^3 = Spin(4).$$

3 Závěr

Každá přímá shodnost ve třírozměrném či čtyřrozměrném prostoru jde vyjádřit pomocí násobení kvaterniony, ve 3D jako zobrazení $x \mapsto qx\bar{q}$, ve 4D jako zobrazení $x \mapsto ax\bar{b}$. Nemusíme tedy použít maticové rovnice $X' = AX + B$, které pro zápis shodnosti používáme obvykle, což může být výhodné například při počítačovém zpracování izometrií.

Literatura

- [1] John C. Baez. The Octonions. *Bulletin of the American Mathematical Society*. **39**: 145-205, 2002.
- [2] John H. Conway, Derek A Smith. *On quaternions and octonions: their geometry, arithmetic, and symmetry*. A K Peters, Natick, Massachusetts (Canada), 2003. ISBN 1-56881-134-9.
- [3] Jiří Vanžura. Osobní sdělení. 26. 9. 2004.